

TRANSLATAR I TRANSFERIR
LA TRANSMISSIÓ DELS TEXTOS I EL SABER
(1200-1500)

Edició a cura
d'ANNA ALBERNI, LOLA BADIA i LLUÍS CABRÉ

Santa Coloma de Queralt

2009

ACTES DEL PRIMER COL·LOQUI INTERNACIONAL
DEL GRUP NARPAN
«CULTURA I LITERATURA A LA BAIXA EDAT MITJANA»

Barcelona, 22 i 23 de novembre de 2007

Comitè científic extern

JUAN MANUEL CACHO BLECUA (Universidad de Zaragoza),
PEDRO M. CÁTEDRA (Universidad de Salamanca), GÉRARD
GOURAN (Université de Montpellier), GENÉVIÈVE HASENOHR
(École Pratique des Hautes Études, París), MICHAEL
McVAUGH (University of North Carolina at Chapel Hill),
MARÍA DE LAS NIEVES MUÑIZ (Universitat de Barcelona).

Comitè organitzador

LOLA BADIA (Universitat de Barcelona), LLUÍS CABRÉ (Uni-
versitat Autònoma de Barcelona), MIRIAM CABRÉ (Universi-
tat de Girona), LLUÍS CIFUENTES (Universitat de Barcelona),
SADURNÍ MARTÍ (Universitat de Girona), JOSEP PUJOL (Uni-
versitat Autònoma de Barcelona).

Amb el suport de

UNIVERSITAT DE BARCELONA
Facultat de Filologia (Ajuts per a la recerca 2007)

UNIVERSITAT AUTÒNOMA DE BARCELONA

UNIVERSITAT DE GIRONA

MINISTERIO DE EDUCACIÓN Y CIENCIA
Proyecto Coditecam I: Hum2005-07480-C03
Acción Complementaria: Hum 2006-28007-E/Filo

GENERALITAT DE CATALUNYA
Grup Consolidat: SGR-05-00346
Arcs: 2007/ARCS1/00002

SOCIEDAD DE ESTUDIOS MEDIEVALES Y RENACENTISTAS (Semyr)

ELS MANUSCRITS LUL·LIANS DE PRIMERA GENERACIÓ ALS INICIS DE LA *SCRIPTA* LIBRÀRIA CATALANA

LOLA BADIA, JOAN SANTANACH i ALBERT SOLER
(Universitat de Barcelona)

EL CATALÀ TENDENCIALMENT UNIFICAT ALS TEMPS DE LLULL

Els sis manuscrits lul·lians copiats pel prevere mallorquí Guillem Pagès entre 1280 i 1301^{*} constitueixen, un cop identificats, un conjunt idoni per a un «estudi de cas» del perfil codicològic i de l'estil gràfic i lingüístic dels primers llibres catalans.¹ La present comunicació aprofita l'avinentsa per explorar alguns aspectes de la història de les perplexitats i els avenços en la consecució d'una *scripta* segura i homogènia, perfectament madura i apta per a tots els usos, al moment de la generalització del català en el format librari durant el darrer terç del segle XIII. Seguint entre d'altres Asperti, entenem per *scripta* «el conjunt de les tradicions gràfiques i escripturals vigents en un àmbit o un territori que regulen per convenció la transcripció dels textos vulgars quan manquen unes normes constituïdes».²

Llull produeix en un moment en què el català es troba plenament consolidat en l'estat d'escriptura (especialment en l'àm-

^{*} Aquest treball ha estat elaborat al Centre de Documentació Ramon Llull de la UB gràcies a les subvencions emanades del Projecte HUM2005-07480-C03-01 del MEC i de l'SGR-05 00346 de la Generalitat de Catalunya. Totes les citacions de textos i de paraules en català antic d'aquesta comunicació segueixen les normes d'edició de les NEORL, llevat que citem a partir d'edicions prèvies. Hom pot consultar imatges dels manuscrits lul·lians esmentats en aquest treball (vegeu Referències, A. Fonts) a la Llull DB(<<http://orbita.bib.ub.es/llull/ms0.asp>>).

¹ Soler (2004) i (2006b).

² Asperti (2006: 25): «l'insieme delle tradizioni grafico-scrittorie vigenti in un dato ambito o territorio che regolano per convenzione la trascrizione dei testi volgari in assenza di norme costituite».

bit documental) i en què assoleix la capacitat de difondre's en format de llibre, mitjançant textos complexos, amb entitat pròpia, sense barreja o juxtaposició d'altres textos en llatí.³ L'últim terç del segle XIII és el moment en què es produeix una veritable multiplicació en la composició original d'obres en català, en la traducció, en la diversificació de gèneres i en la producció de còdexs. Aquest procés té unes implicacions en les opcions de format librari que cal fer a l'hora de difondre els nous textos en vulgar i també comporta uns condicionants pel que fa a la llengua en què s'escriuen i es transcriuen, que van lligats amb el desenvolupament d'una *scripta* apropiada a aquest nou àmbit librari. Els formats libraris i els usos escripturals reapareixen perceptiblement, en els manuscrits que proposem d'estudiar, com a constants i vacil·lacions, coincidències i discrepàncies.

Centrar el punt de vista en la constitució de la *scripta* catalana i l'entrada del vulgar local en els formats libraris situa el discurs en un àmbit propi que cronològicament correspon al període successiu al dels textos catalans extensos arcaics o primitius, és a dir les traduccions o adaptacions del segle XII de què tenim notícia: els dos fragments del *Liber iudiciorum* visigòtic, respectivament de 1150 i de 1180-1190, i les dues col·leccions d'homilies relacionades amb l'activitat pastoral dels canonges augustinians, les d'Organyà i les de Tortosa.⁴ Tot i la presència massiva de trets occitans en les homilies i la migradesa dels fragments legals més antics, aquests monuments s'han de considerar els primers passos d'un desenvolupament cultural que permetrà que la prosa catalana aconseguixi, ja al segle XIII, una gran seguretat en tots els registres (Moran 2006: 42-48).

La producció lul·liana acostuma a associar-se a un grup de textos que inclou el *Llibre del rei en Pere* de Desclot (redactat a la segona meitat dels anys vuitanta del segle XIII) i alguns altres monuments de datació reculada però incerta, com ara la traduc-

³ Petrucci (1983) parla de conquesta del dret de «canonització librària»; del cas català, n'ha parlat expressament Gimeno (1991).

⁴ Per als dos fragments del *Liber iudiciorum*, vegeu Mundó (1984) i Baraut-Moran (1996-1997); per a les *Homilies d'Organyà*, Soberanas-Rossinyol (2001) i Moran (2003), i per a les *Homilies de Tortosa*, Moran (1990).

ció dels *Diàlegs* de sant Gregori del ms. 101 de la Biblioteca Pública de Tarragona, o la de la *Llegenda àuria* del ms. esp. 44 de la Biblioteca Nacional de París. Però Lull no només va escriure teologia, filosofia i literatura en català —en vers i en prosa—, sinó que també va produir en vulgar tractats de medicina i d'astronomia i va voler ordenar els principis del dret. Aquest fet convida a situar-lo al costat d'altres textos catalans coetanis de caràcter científic i jurídic. Entre els còdexs de prosa extensa més antics, en tenim dos de la *Chirurgia* de Teodorico Borgognoni: el ms. esp. 212 de la Biblioteca Nacional de París, que reporta la versió de Guillem Corretger (1302 -1303), i el 342 de la Biblioteca de la Universitat de Graz, que incorpora les correccions que hi va fer Bernat de Barriac entre 1310 i 1311.⁵ La traducció porta un pròleg tan ben escrit com el dels *Costums de Tortosa*, copiats en un venerable còdex de 1272 que es conserva a l'Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre.⁶ Hi ha altres compilacions jurídiques primerenques que ens han arribat en còdexs dels temps de Lull: la miscel·lània de privilegis, crònics i textos litúrgics del ms. 5 de l'Arxiu del Regne de Mallorca, dos manuscrits dels *Usatges de Barcelona* de l'Arxiu de la Corona d'Aragó i el manuscrit dels *Furs de València* dels temps de Jaume I de l'Arxiu Municipal de la ciutat del Túria.⁷

En relació amb aquests textos inicials, però ja no arcaics o primitius, Coromines (1971: 276-277) afirma que «el català era la més

⁵ Vegeu Badia (1996: 62) per a les característiques textuais de la *Chirurgia* de París. La versió del *Drogmaticon philosophiae* de Guillem de Conches, datable abans de 1338 (Conches 1997), ens ha arribat sencera en dos manuscrits del xv, per bé que a l'Arxiu Diocesà de Girona es conserven restes en pergami d'un còdex a doble columna que reporta la mateixa traducció, molt afí als materials lul·lians de la primera època.

⁶ Cifuentes (2006: 45-47) valora el nivell d'elaboració del pròleg de Corretger. Per a l'edició crítica i l'estudi lingüístic dels *Costums de Tortosa*, vegeu Massip (1996). També cal prendre en consideració un altre còdex d'aquesta obra, trescentesc, procedent de Tortosa i conservat a la Biblioteca March de Palma, que presenta les característiques formals majoritàries dels manuscrits que explorem.

⁷ Vegeu les referències d'aquests onze textos copiats durant el darrer terç del segle XIII i el primer del segle XIV a l'apartat tercer de les Fonts del present treball.

unificada de les llengües romàniques». Perquè «Si deixem de banda la poesia, de llengua forastera i artificiosa, la seva literatura en prosa [...] presenta un llenguatge uniforme amb escassa evolució cronològica [...] impera pertot arreu un idioma idèntic: el llenguatge de la cancelleria reial.» Des de la seva recerca d'una realitat lingüística idealitzada —genuïna i natural—, la uniformitat «gens espontània» de la *koiné* administrativa per força havia d'amagar els indicis d'«una llengua viva més variada»: per això Coromines va atribuir un valor extraordinari al ms. esp. 44 de la Biblioteca Nacional de França, on va trobar «formes discrepants, pròpies d'un dialecte de transició cap a la llengua d'oc si bé ja essencialment català». Es tracta d'un dels sis testimonis de la traducció catalana d'un dels majors *best-sellers* de les lletres medievals, el *Flos sanctorum* o *Llegenda àuria* de Iacopo da Varazze o Voragine.⁸ La localització de trets dialectals del Rosselló i del Capcir en aquest manuscrit singular ha orientat els estudis sobre el català dels testimonis literaris primerencs dels darrers seixanta anys cap a una recerca pràcticament només interessada en fenòmens lingüístics, de manera especial els que proporcionen indicis relatius a parlars locals, vius, espontanis i genuïns. Només cal veure que Coromines i els seus deixebles descriuen el contingut del còdex de París com unes «Vides de sants rosselloneses» culturalment orfes. D'altra banda, l'afinitat entre la llengua dels còdexs catalans més antics i els dialectes de transició a l'occità semblava un punt de referència segur des del moment en què Coll Alentorn va proposar la identificació del cronista Desclot, l'escriptor català més antic després de Lull, amb un membre de la nissaga dels Escrivà, procedent del Rosselló i actiu a la cancelleria de Pere el Gran: el manuscrit 486 de la Biblioteca de Catalunya, triat com a base de la seva edició del text, presenta diversos trets que con-

⁸ L'edició del text a cura de Charlotte S. Maneikis Kniazzezh i Edward J. Neugaard (Varazze 1977) completa una tasca iniciada per Coromines durant l'exili i publicada a Cuzco (Argentina) el 1945 i a Barcelona el 1971. L'estudi codicològic i textual de Brunel (1977), tot i que es fonamenta només en una vida de sant, confirma que el manuscrit occità A (París, Bibliothèque Nationale fr. 9759) depèn d'una versió catalana, tal com havia observat Coromines contra l'opinió de Meyer (1898), represa per Bohigas (1985: 87). Vegeu també Wittlin (2003).

corden amb l'origen geogràfic septentrional de l'autor.⁹ Des d'aquesta perspectiva, la llengua dels manuscrits literaris dels orígens seria diferent perquè oferiria determinats trets coincidents amb els dialectes catalans de l'extrem nord i, per extensió, amb altres zones properes del domini nord-oriental (Cerdanya, Vall de Ribes, Diòcesi de Girona).¹⁰

En canvi, des del punt de vista de l'estudi de la constitució de la *scripta*, les vacil·lacions d'estil¹¹ i de grafia cal interpretar-les com una particularitat pròpia dels textos dels inicis, i els

⁹ Els trets arcaics i els dialectalismes del manuscrit de Desclot assenyalats per Coll apunten majoritàriament cap a l'occità o cap a fenòmens que el català dels segles XII i XIII compartia amb aquesta llengua veïna: la *z* intervocàlica (*gasardó, razó*), la conservació de la *-n* caduca (*Leon, man, Mabon, pan*), singulars amb *-s* de la declinació bicasual (*bels fils*), la vocalització de *l* en *u* després de vocal formant síl·laba (*auts* per *alts, caus* per *calç*), la conservació del diftong *ai* que el català tanca en *e* (*layt* per *llet*) i una llista diversa de solucions poc freqüents en els manuscrits posteriors a la segona meitat del segle XIV, com *crou* per *creu, vou* per *veu, nient, als pits, ancessors, baut* per *alegre, maytí, caytius, peres* per *pedres, assó* (Desclot 1949-1951: I, 107-115 i 123-174).

¹⁰ Les registres documentals (Capbreu de la Vall de Ribes, cartularis editats per Alart) i els estudis lingüístics d'aquests indrets (gramàtica rossellonesa de Fouché) permeten controlar les dades. L'estudi lingüístic dels *Diàlegs* de sant Gregori de Soberanas (Gregori, sant, 1931-1968), enriquit i precisat per les aportacions d'Alegre (2007), contrasta les solucions dels dos còdexs tarragonins. El ms. 101, que conserva un estat de llengua més antic, destaca perquè presenta de manera vacil·lant trets que al ms. 49 es troben en part i en grau molt menor. Alguns trets s'han d'interpretar des de la dialectologia històrica, però la majoria els retrobarem als còdexs copiats per Guillem Pagès: la confusió de les *a/e* àtones, la vocalització de *l* en *u* després de vocal formant síl·laba (*douç* per *dolç, malaute* per *malalt*), la grafia *-tz*, la conservació de la *-z* intervocàlica (<D-, C^e i -TI-), la persistència de la *-n* final caduca (*man, benediccion, Constantín*), la pèrdua de la *r* en el grup *-rs* (*carnicés, favós*), la inestabilitat del grup *-nt* (*imfant, anant, famolent / regiramens, encantamens*) i algunes solucions poc freqüents en els manuscrits posteriors a la segona meitat del segle XIV (*cel* per *aquell, grasses* per *graons, mayson, solhar, aclí, acló, amont, fedes* per *ovelles*).

¹¹ Com es veurà, proposem que cal interpretar com a opcions estilístiques la presència de solucions que, fora de context, han estat qualificades com a arcaïsmes, dialectalismes, vulgarismes i fins i tot com a inclusió d'estrangerismes.

dialectalismes i occitanismes pertanyen a aquest ordre de coses. El fenomen no té a veure només, doncs, amb la procedència rossellonesa o septentrional dels textos més antics, sinó que és una característica general identificable en tots els textos catalans de finals del segle XIII i principis del XIV. Només cal veure que Duarte proposa, amb les degudes precaucions, la presència de dialectalismes —en el seu cas tortosins— també al manuscrit dels *Costums* de Tortosa de 1272, i posa en relació aquesta coloració local amb l'ús esporàdic de mots castellans i d'arabismes exclusius.¹² Els manuscrits lul·lians de primera generació de què ens ocupem en aquesta comunicació també ofereixen trets singulars que han estat descrits insistentment com a arcaïsmes, dialectalismes o vulgarismes.¹³ Procurarem d'explicar perquè.

GUILLEM PAGÈS I ELS MANUSCRITS LUL·LIANS MÉS ANTICS

Prendrem en consideració els sis manuscrits copiats per Guillem Pagès en vida de l'autor, és a dir entre 1280 i 1301, deixant de banda la investigació sobre els mètodes de treball de Llull en els processos de composició, de traducció i de còpia. A partir dels precedents de Rubió (1928), Hillgarth (1971) i Perarnau (1983) i (1986), Soler ha determinat l'existència d'una trentena de còdexs relacionables directament o indirecta amb Llull i, per tant, no posteriors a la data de la seva mort; entre aquests destaca la col·lecció de manuscrits que va copiar, per

¹² Duarte (1987: 21) i Massip (1996: L). Al costat de la no confusió d'*a* i *e* àtones, Duarte atribueix a dialectalisme «la desafricació de *ç* ([l] > [s]), que constatem per la confusió gràfica entre *ç* i *ss* (o *s* quan representa un so sord) [...]: “cirvent”, “çe partirà”, “s'abcenten”, “ces cases”, etc.».

¹³ Badia-Moll (1960) exposen el plantejament general d'un català que, a diferència de les altres llengües romàniques, «neix perfecte» de la mà de Llull. Malgrat tot, la llengua de l'«artífex primerenc» de l'idioma conté «provençalismes», «arcaïsmes» i «vulgarismes», conceptes de definició problemàtica, que corresponen en sentit ampli a les singularitats i les rareses de la prosa lul·liana (pp. 1303-1304). Per al problema del dialectalisme *versus* arcaïsmes, vegeu Badia i Margarit (1979) i, amb nous matisos crítics, Martí (1995).

encàrrec seu, el prevere mallorquí Guillem Pagès entre ca. 1274 i 1301.¹⁴

1. Milà, Ambrosiana A. 268 inf i D. 549 inf,¹⁵ *Llibre de contemplació*.
2. Munic, Bayerische Staatsbibliothek Clm. 10504, *Tractatus compendiosus de articulis fidei catholicae; D'oració*.
3. Killiney (Dublín), Franciscan Library Dún Mhuire B 95, *Començaments de medicina*.
4. Magúncia, Martinus-Bibliothek 220h,¹⁶ *Art demostrativa; Regles introductòries a la pràctica de l'Art demostrativa*.
5. Palma de Mallorca, Biblioteca Pública 1103, *Taula general; Lo pecat d'Adam*.
6. Roma, Collegio di S. Isidoro 1/38, *Aplicació de l'Art general*.

En els còdexs que podem relacionar de manera directa o indirecta amb Llull, s'hi observen unes constants morfològiques que podem considerar opcions conscients de format librari i que demostren l'atenció que Llull va dispensar als aspectes formals de la transmissió:

1. Estan escrits exclusivament sobre pergamí i en una caixa d'escriptura a doble columna.
2. Estan copiats per mans textuals libràries, tot i que amb diversos nivells d'execució.
3. Per establir una jerarquització entre les diverses parts de les obres i també com a elements ornamentals es fan servir inicials filigranades en què la filigrana tendeix a circumscriure's als espais interiors de la lletra i a donar-li una forma quadrangular.

¹⁴ Vegeu Soler (2004) i també (2005), (2005-2006), (2006a), (2006b), (2006c).

¹⁵ El còdex, inicialment unitari, va ser dividit en dos volums cap al darrer quart del segle XIV.

¹⁶ La biblioteca «des Priesterseminars» de Magúncia és avui coneguda com a «Martinus-Bibliothek»; el manuscrit en qüestió ha rebut tant la signatura «220 l» com la «220 h», que és la que li dona la LLULL DB. Es tracta d'un volum factici; la part atribuïble a Guillem Pagès és només la segona.

4. Amb freqüència, les inicials filigranades presenten extensions en *bande d'I* com a marca de divisió de les diverses parts de l'obra i també com a element ornamental.

Els còdexs que compleixen aquestes quatre característiques poden ser considerats de la primera generació de manuscrits lul·lians amb un grau alt de fiabilitat i no són en cap cas posteriors al primer terç del segle XIV.¹⁷ És el cas dels sis altres llibres lul·lians que hem explorat juntament amb els de Pagès, recollits a l'apartat segon de les Fonts del present treball, i de la majoria dels onze manuscrits inclosos en tercer lloc a l'esmentada llista.¹⁸

LA DOBLE VERSIÓ DEL «LLIBRE DE CONTEMPLACIÓ»

La còpia del *Llibre de contemplació* que Guillem Pagès va subscriure el juliol de 1280 ha estat considerada, amb raó, el «codex princeps» de la tradició manuscrita lul·liana i un dels més antics entre els produïts en català (a partir d'ara *A*). Per això mateix ha cridat repetidament l'atenció dels estudiosos que la llengua d'aquest còdex presenti rastres graficomorfològics occitans. Així, d'una banda, s'ha atribuït a Llull un protagonisme gairebé absolut en la superació de la «diglòssia literària català/occità» (Martí 1995, 38) i, al mateix temps, s'ha trobat natural que el còdex ambrosià, «essent el més antic», sigui «el que presenta un grau d'aprovençament més acusat» de tots els que transmeten el *Llibre de contemplació* (Martí 1981: 13).

¹⁷ Vegeu Soler, en premsa, per a una presentació d'aquesta hipòtesi i dels detalls codicològics.

¹⁸ Només hi ha dos còdexs que s'escapen de la norma del pergami i l'escriptura en dues columnes de lletra gòtica: són en paper i a línia tirada. Pel que fa al primer, el manuscrit dels *Usatges de Barcelona* de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, Cancelleria (Legislació 1,1), Bastardas (1984: 22-23) el situa al segle XIII. El segon, el ms. 101 de la Biblioteca Pública de Tarragona, que conté la traducció catalana dels *Diàlegs* de sant Gregori, és lleugerament posterior (1340), però reproduïx un text més antic i generalment s'ha considerat que la llengua del text que transmet correspon a un període anterior (Gregori 1931-1968: I, 15).

Resulta molt reveladora la comparació de la llengua del còdex ambrosià amb la del còdex del Col·legi de la Sapiència (F-143, a partir d'ara *S*) de Palma de Mallorca, un manuscrit que, a tot estimar, és cinquanta anys posterior.¹⁹ El text d'*S* és el que va servir de base per a l'edició del *Llibre de contemplació* de les ORL i, per tant, és el que hem llegit des de 1906-1914, anys en què fou publicat, i que ofereix una versió en un català absolutament genuí, molt diferent del que presenta el còdex ambrosià, tan proper a Lluïll. Tal com ja havien remarcat els estudis de Badia i Margarit (1962) i Martí (1978), les peculiaritats lingüístiques més vistoses d'*A* són regularitzades per *S* d'una manera força sistemàtica. La més sorprenent (per l'enorme quantitat de vegades que es repeteix el mot al llarg d'una obra de dimensions descomunals) és el pronom de primera persona *eu* d'*A*, sempre substituït per *io* en *S*.

Heus ací alguns trets ben reveladors d'aquest fenomen. *A* presenta casos de manteniment dels diftongs *-au-* i *-ei-* al costat de solucions catalanes: *laor* [*S*: *laor*] però *lausors*, *paubre* [*S*: *pobre*] però *pobre*, *paubresa* [*S*: *pobrea*], *causes finides* [*S*: *coses finides*] però *cosa infinida*, *gaug* [*S*: *gog*], *aureles* [*S*: *oreyilles*], *frayturar* [*S*: *freturar*], *feyta* [*S*: *feta*], *maugés* [*S*: *mogués*] però *movats*. El so africacat alveolar a final de mot, mentre que en *S* és grafiat de forma absolutament majoritària *-ts*, en *A* acostuma a ser escrit *-tz*. *A* presenta vacil·lacions en el manteniment d'una *-z-* intervocàlica en posició pretònica, derivada de C^e, i, -D- o -Tl-: *laor* i *loar* però, en canvi, *fassatz* [idèntic en *S*], *plaser* [*S*: *plaer*], *receb* [*S*: *reeb*] i *receben* [*S*: *reeben*], *vesen* [*S*: *veen*], *regesament* [*S*: *regeament*], *rasó* [*S*: *raó*] però *raó*, *vasa* [*S*: *vaja*] però *vaja*, *meynspresaran* [*S*: *meynspendran*] però *meynspreat*, *beneset* [*S*: *beneyt*], *reseubuda* [*S*: *reebuda*], *obesescam* [*S*: *obesescam*]. De manera que frases amb una llengua vacil·lant o francament occitanitzant com «eu no e alegre e gaug» en *A*, esdevenen «jo no he alegre e gog» en *S*; *A*: «on que vasa, vau alegre», *S*: «on que vaja, vag alegre»; *A*: «Tant es gran l'alegre que vos avetz pausat en mi e-l gaug e-l plaser, beneset siatz vos», *S*: «Tant

¹⁹ Per a aquest manuscrit, vegeu Soler (2006a), i per a una descripció del manuscrit ambrosià, Perarnau (1990).

es gran l'alegre que vos avets posat en mi e-l gog e-l plaer, beneyt siats vos».²⁰

La pregunta que es planteja immediatament a la vista d'aquests fenòmens en el manuscrit *A* és a qui els hem d'atribuir, a l'autor o al copista? A Llull o a Pagès? És possible que un hàbit gràfic molt constant en *A* com ara la representació de la velar oclusiva sorda davant d'*e/i* sense la *-u-* (*volgés* [S: *volgués*], *consegéscha* [S: *conseguesca*], *segex* [S: *seguex*], *colgen* [S: *colguen*]) sigui propi del copista i no de Llull, però es fa difícil que algú que treballava en estreta col·laboració amb Ramon decidís pel seu compte que escriuria *eu* en comptes de *jo* o *gaug* en comptes de *goig*.

En la coloració occitana del *Llibre de contemplació* conflueixen dos fenòmens: d'una banda, l'establiment d'uns usos gràfics en un període encara constitutiu d'una *scripta* catalana librària; de l'altra, la definició d'un model de llengua apropiat a la composició d'una obra de difícil classificació, que no és pròpiament una *summa theologica* ni una obra doctrinal ni una enciclopèdia ni una obra consolatòria, però que té elements que provenen de totes aquestes tradicions.²¹

El desenvolupament d'un discurs centrat en les confessions d'un *jo* que es reconeix pecador i que s'adreça al seu creador i salvador fan que el seu autor opti per l'ús de l'*eu* de la lírica occitana, un context subjectiu i recognoscible per als lectors encara que reprovat pel mateix Llull al capítol 118 del *Llibre de contemplació*.²² El mateix es pot dir de l'ús del substantiu *gaug* en

²⁰ Vegeu a l'Apèndix una confrontació d'un passatge llarg del text en els dos manuscrits.

²¹ Riquer (1964: I, 256-267) tracta el *Llibre de contemplació* com a text literari, per bé que pugui ser llegit com una obra de caire filosòfic (Gayà 1995) i com un testimoni dels camins intel·lectuals que porten Llull a la formulació de l'Art; també s'ha posat en relleu la intensitat de l'experiència de la conversió religiosa que s'hi descriu, comparable amb la de les *Confessions* de sant Agustí. Per a una visió de conjunt d'aquesta obra, vegeu Rubio (1997).

²² Al § 26 del capítol 366 del *Llibre de contemplació*, Llull es refereix explícitament a l'artifici literari que hi ha darrere del *jo* narratiu: «Emperò, Sényer, en molts de llocs en esta obra nos gabam d'ésser vertuós e d'ésser viciós, e açò fem per tal que l'obra ne sia mills afigurada; on, les vertuts deim

aquesta obra, que es refereix genèricament a una emoció, per contrast amb el que es fa en els *Començaments de medicina*, també copiats per Guillem Pagès, en què es parla tècnicament de les passions de l'ànima i s'usa el terme *gog* (capítol 1). El que demostrarien, doncs, aquests casos és que el gènere de l'obra condiciona les tries d'estil i de grafia que fan autor i copista.

Resulta molt significatiu que relativament pocs anys després (entre trenta i cinquanta), el copista del manuscrit de la Sapiència trobés necessari adaptar la *scripta* original del *Llibre de contemplació* d'acord amb l'evolució que aquests usos havien patit i això impliqués regularitzar formes com *donatz* en *donats* o *segex* en *seguex*, però també *eu* en *io* o *gaug* en *gog*. En aquells moments, l'assaig de Llull d'obtenir un determinat model de llengua per a una obra molt concreta era percebut com una raresa que calia reduir a uns usos gràfics i lingüístics ja consolidats. Al cap i a la fi, el que feia el copista de *S* no era sinó una adaptació de la *scripta*, no pas una modernització de la llengua.²³ El que per a Llull poden ser problemes més estilístics que no gràfics, esdevenen després per al copista de *S* purs problemes de *scripta* que cal regularitzar. Estil i *scripta* són destriables, però no són fenòmens independents.

En la tradició manuscrita dels *Costums de Tortosa* hem conservat també dos còdexs separats no més enllà d'una seixantena d'anys que ofereixen dos testimonis diversos de *scripta* de la

nós que no són en nós, mas que ho deim així per embellir l'obra, car així com lo trobador se gaba de bé ésser enamorat per tal que sa cançó ne sia mellor, enaixí nós havem dit que ha en nós vertuts per entenció d'embellir l'obra» (Llull 1960: 1257).

²³ Fixem-nos en el següent cas. Martí (1981: 39) constata que «En les formes del plural [...] la terminació de segona persona presenta en general en Ramon Llull la solució en *-ts*, sense la vocalització en *-u*, doncs.» Això no obstant, *S* registra un cas de final vocalitzat en *-au*: «d'aitant com vos li'n donau poder» (15, 27), que és una esmena trivialitzadora de la lliçó que en *A* és «d'aytant con nos li'n donam poder» i que coincideix amb la versió llatina del *Llibre de contemplació* continguda al ms. lat. 3348A de París (1298, obsequi de Llull a la Cartoixa de Vauvert): «nisi solum tantum quanto subicimus nos suo posse» (f. 14v). És revelador el fet que el copista de *S*, quan esmena pel seu compte, utilitzi una forma verbal en *-au*, ja en ús aleshores, i que, en canvi, mantingui les formes en *-ts* sistemàticament quan copia: aquestes formaven part de la *scripta* i les altres encara no.

mateixa obra: el manuscrit datat el 28 de setembre 1272, avui conservat a l'Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre (a partir d'ara *T*), i el ms. B96-V2-01 de la Biblioteca March de Palma de Mallorca (a partir d'ara *M*), que per les seves característiques morfològiques no hauria de ser situat més enllà de 1330.²⁴ D'acord amb Massip (1996: xxxv), el primer ofereix un text arcaic de la compilació i el segon la versió definitiva dels *Costums*; sigui com sigui, les dues versions presenten molts pasatges idèntics que permeten una comparació. Aquesta apunta que en *T* es detecten alguns fenòmens propis de la *scripta* librària més primitiva, que en *M* tendeixen a ser resolts d'acord amb els usos que acaben esdevenint regulars. Així, per exemple, el so africacat alveolar a final de mot es representa sempre *-tz* en *T* (una característica que, en un text provinent de Tortosa, ningú no gosaria considerar un influència occitana immediata) i *-ts* en *M*: *totz* [*M*: *tots*], *libertatz* [*M*: *libertats*], *conquestz* [*M*: *conquests*], *ortz* [*M*: *orts*]. En *T* hi ha molts casos de conservació de *-n* final: *Aragon* [*M*: *Aragó*], *termen* [*M*: *terme*], *pin* [*M*: *pi*], *ren* [*M*: *re*], *exsecucion* [*M*: *exsequió*], *reffeccion* [*M*: *refecció*]. *T* té tendència a elidir la *-r-* en el grup final *-rs*: *habitadós* [*M*: *habitadors*] (encara que també trobem *habitadors* en *T*), *dinés* [*M*: *diners*], *seynós* [*M*: *senyors*]. Vet aquí un altre cas que mereix un estudi comparatiu detallat.

²⁴ *M* ha estat considerat fins ara un manuscrit «que situaríem a la meitat del segle XIV, amb textos afegits des de 1370». J. Massip (1999: xxviii-xxxi) ha basat les seves raons en la datació dels textos que conté el còdex però no en l'anàlisi de les seves característiques morfològiques; aquestes el farien contemporani dels manuscrits lul·lians de primera generació i, per tant, no més tardà del primer terç del segle XIV: pergamí, escriptura a doble columna, lletra textual, decoració filigranada de les inicials i extensions en *bande d'I* (vegeu, per exemple, al foli 36v, p. 72 de l'edició facsímil de 1999). Aquesta nova proposta de datació es refereix, és clar, al nucli primitiu del còdex fins al foli 133va (p. 270, primera columna, de l'edició facsímil de 1999) i no entra en contradicció amb el fet que *M* contingui textos de datació posterior, afegits a partir d'aquest foli, en una lletra també textual, però clarament diferent de la primitiva, i amb una decoració de les inicials també sensiblement més moderna.

L'ESCRITURA DEL TRACTAT TÈCNIC:
ELS «COMENÇAMENTS DE MEDICINA» I LES ARTS

El manuscrit B 95 de la Biblioteca Franciscana de Dún Mhuire (Killiney, Dublín) està constituït per dos sexterns cosits, que han conservat la còpia més antiga coneguda dels *Començaments de medicina* de Ramon Llull. Els altres dos testimonis de l'obra són del segle xv i deriven d'un antecedent comú que va operar un seguit d'actualitzacions d'estil que retraten molt bé les diferències entre la llengua de Guillem Pagès i la *koiné* catalana general dels últims segles de l'edat mitjana, tal com s'explica a Llull (2002: 30-32).²⁵ Heus ací un mínim quadre de l'estil de Pagès reduït a una desena de trets:

1. La distinció entre *a/e* àtones no és rellevant perquè els tres testimonis la respecten, tot i que hi ha alguna vacil·lació al manuscrit de Dublín (*matafora*), que també s'aplica al cas d'*o/u* (*sobjet, covinent*).
2. No hi ha més rastre de la conservació de diftongs que el del mot *aur* (per *or*).
3. Pel que fa a les sibilants, s'observen usos occitanitzants com la *z* intervocàlica (*auzel*), i el grup *-tz* final (*partz, passatz*). Hi ha escassa presència de la *ç* (*medissina*), abunden els casos de confusió entre *s-* i *c-* davant d'*e/i* (*ceca* per *seca*, *sesta* per *cessa*, *sircular* per *circular*) i les vacil·lacions amb el grup *sc* (*siencia, visci*).
4. La palatal lateral es representa amb el dígraf *yl* (en algun cas *yll* i *l*): *trebayl, metayl, tenales*. La palatal nasal, amb una *y* acompanyada de titlla. El so fricatiu sord intervocàlic o final es representa sense la *i* del dígraf (*metex*). La *j* representa la fricativa sonora (*mijá*), però també trobem *metje, jugiada, bays* (per *baixs*).

²⁵ La traducció catalana del *Drogmaticon philosophiae* de Guillem de Conches ens ha arribat en dos manuscrits del segle xv, que presenten una regularitat gràfica més precària que no pas els dels *Començaments de medicina*, i es poden contrastar només molt parcialment amb una còpia més antiga sobre pergamí i dues columnes de gòtica librària (Conches 1997: 278).

5. Sol manca la *u* en la representació de la velar sonora (*se-gex*).
6. No s'observen casos de *-n* caduca conservada, com succeeix en altres obres copiades pel mateix Pagès.
7. És present la grafia *-rs* (*cors, lurs, majors*).
8. Hi ha vacil·lacions en el grup *-nt*: *senblans, elemens, avens* (per *havents*).
9. L'ús de la *b* és molt escàs. No apareix en posició antihiatàtica, però sí en mots començats per *u* (*bul, humor, humá*; però també hi trobem *umá, home, herba/erba, hordonar*). L'oclusiva velar final s'escriu *-c* i no *-ch* (*antic, foc, sec, fexuc*).
10. Pel que fa al lèxic, no s'observen inclusions forasteres ni dialectals.²⁶ El repertori de vacil·lacions i solucions populars en els cultismes és divers: *acupat* (per *occupat*); *altumne* (per *autumne*); *argorisme* (per *algorisme*); *atrempadament*; *boyl* (per *bull*); *corompsió, corrobpsió* (per *corrupció*); *crou* (per *creu*); *desol* (per *dissol*); *estruments* (per *instruments*); *buytubri* (per *octubre*); *impossibol* (per *impossible*); *incorompable* (per *incompactible*); *innores* (per *ignore*); *inracional* (per *irracional*); *malaute* (per *malalt*); *malautia* (per *malaltia*); *metzina* (per *medicina*); *montiplicar* (per *multiplicar*); *nuit* (per *nit*); *secotz* (per *secut*); *soure* (per *solre*); *superficiens* (per *superfície*); *trenitat* (per *trinitat*); *vertut* (per *virtut*).

Per molt singular que sigui la traducció de la medicina als principis de l'Art de Ramon, quan copiava els nostres *Començaments* Pagès tenia entre mans un tractat tècnic, per això el seu treball es pot contrastar amb el dels dos amanuenses de la versió catalana de la *Chirurgia* de Teodoric Borgognoni, encara inèdita, del ms. 342 de la Biblioteca Universitària de Graz i el del ms. esp. 212 de la Biblioteca Nacional de París. El còdex de París ofereix «amb [...] abundàcia [...] solucions occitanes o pròpies del català anterior a la segona meitat del xiv». Dels exemples adduïts per Badia (1996: 62), després de contrastar-los amb el quadre

²⁶ L'única tercera persona del plural en *-on, recobron*, és més probable que sigui un error que una forma occitana.

anterior, s'observa que al punt 2 hi ha mostres de la conservació de diftongs (*leyt, feyta*), al 3 grafies amb *-tz*, al 5 exemples de *-n* caduca conservada (*raon, homen*), al 9 la inclusió d'occitanismes com *e lo camí*, on *e* és preposició, o *vesent*. Al punt 10 caldria ampliar el repertori de vacil·lacions: *pera* 'pedra', *vou* 'veu'.²⁷ El grau de coherència de Pagès sembla superior al del manuscrit de París en una aproximació superficial, que només es podrà confirmar quan tinguem un text editat on es puguin fer cerques. En canvi, el manuscrit de Graz, al qual hem tingut accés a través de fotografies digitals, coincideix parcialment amb els usos de Pagès en gairebé tots els trets (no hi ha diftongs ni *-n* caduques conservades, s'escriuen les *-rs*) i desplega el seu propi ventall de vacil·lacions: *sirorgia, çirorgians, malautia, paraletichs, epilentichs, caut* 'cald', *vou* 'veu'.

De la mateixa manera que en els textos tècnics, les vacil·lacions gràfiques i lingüístiques tenen una presència reduïda en els artístics. En les còpies que Guillem Pagès va fer de l'*Art demostrativa*, conservada al ms. 220h de la Martinus-Bibliothek de Magúncia, i de la *Taula general*, conservada al ms. 1103 de la Biblioteca Pública de Palma, són poc significatives les neutralitzacions d'*a/e* i *o/u* àtones, la presència dels diftongs *au* i *ei*,²⁸ o la pèrdua de *-t* en el grup *-nt*, llevat que els mots apareguin en plural, com tampoc no són gens habituals les inclusions lingüístiques no catalanes.²⁹ Això no exclou, però, la detecció d'altres inconsistències gràfiques, com ara la *-tz* a final de mot, vacil·la-

²⁷ L'*Speculum al foderi* o *Mirall de fotre*, un tractat d'andrologia i d'higiene sexual de la primera meitat del xiv, ens ha arribat en dos manuscrits de la Biblioteca Nacional de Madrid, el 3356, que és complet, i el 10162, fragmentari. Tots dos presenten un gran nombre de vacil·lacions en el punt 10 de la llista de trets enumerats més amunt, amb inclusió d'occitanismes i també de castellanismes en el cas del manuscrit complet. La cohesió textual dels copistes de l'*Speculum* és molt inferior a la dels de la *Chirurgia* de Borgognoni i de Pagès, com explica Alberni (2007: 33-40).

²⁸ Val a dir, en aquest sentit, que s'hi distingeix perfectament *causa* i *cosa*: la «primera entenció es *causa* final, e segona es la *cosa* qui s'a a la fi» (I, 10, 2).

²⁹ Només localitzem una ocurrència de *mays*, a la IV distinció, II, 5 («De les qüestions de predestinació»), «De privació», 113: «Questió es: si Deus res no fos, si fora tot ens *mays* en privació que en si metex».

cions en la representació de les sibilants alveolars (inexistència de *ç*; ús esporàdic de *-sc-* per a mots com *visci* per ‘vici’, *pasciva*, *poscificar* o *presceguer*, o d’s davant d’e/i en *enserca*, *sercles*, *serc* ‘cerqui’, *conveniensa*, *sincitiva*, etc., al costat de *cecor* ‘secor’, *cecrets* ‘secrets’) o de les palatals (en posició final, hi trobem tant *-ll* com *-yl*; la nasal es representa indiferentment amb *yn* i *ny*, de la mateixa manera que el so fricatiu sonor el trobem amb *g* i *j* davant de qualsevol vocal), o bé una presència igualment poc estable de la *h* etimològica o l’aparició d’aquesta lletra en contextos no etimològics. Pel que fa al lèxic, no s’observen incursions alienes al català, llevat de les llatines,³⁰ però les vacil·lacions en el terreny dels cultismes són nombroses. A l’edició de la *Taula general* de les ORL se’n poden recuperar algunes en nota, mentre que d’altres han estat rebutjades com a errors: *boure* ‘beure’ —només apareix un cop—, però *muntiplicar* és una solució típica de Pagès que s’edita *multiplicar*. Algunes altres mostres: *diafinitat/diafenitat*, *amfinidament* (a l’edició *infinidament*). L’aspecte que singularitza els textos artístics és la presència dels tecnicismes propis que Llull anomena «paraules estranyes» (*bonificatiu*, *bonificable*, *bonificar*).

Els dos còdexs del *Llibre de demostracions* de la Bayerische Staatsbibliothek de Munic, ms. Hisp. 62, i de la Biblioteca Pública de Palma, ms. 1021, coetanis dels copiats per Pagès, tenen un estil semblant, amb lleus particularitats (per exemple la *h* antihiàtica: *rahô*). Les vacil·lacions lèxiques també segueixen aquesta tònica (*pera/pedra*, *impossibol*, *sincitiva*, *durabletat*) i algunes diferencien els dos testimonis, però de forma aleatòria i no sistemàtica (*coupable/colpable*). En la mesura en què Llull desenvolupa procediments artístics, el lèxic esdevé altament singular (*bonejar*, *granejar*, *eternejar*, *poderejar*, etc.). La situació dels

³⁰ L’aparició d’un nombre inusualment elevat de llatinismes al manuscrit de l’*Art demostrativa* copiat per Pagès ha cridat l’atenció de Jordi Rubió (vegeu 1957, 92, i 1961, 139) i també de Bonner (1989: I, 283-284). El fenomen s’ha interpretat com un índex de la precedència de la versió llatina de l’obra sobre la catalana; en aquest mateix sentit es pronuncia Josep E. Rubio (Llull, 2007: lx-lxiii) a la seva edició crítica de la versió llatina. Tanmateix, és una qüestió que caldria estudiar en la direcció que apuntem en aquest treball: com a manifestació d’un procés de determinació d’una *scripta*.

textos artístics, doncs, és en molts aspectes similar a la que hem vist per als *Començaments de medicina*; és a dir, sense les vacil·lacions que caracteritzen un text com el *Llibre de contemplació* de l'Ambrosiana o, com veurem a continuació, els textos literaris, sobretot els poètics.

Abans de passar a aquests darrers textos, no és sobrer esmentar que en un àmbit proper a les obres tècniques i artístiques, si més no des d'un punt de vista estilístic, se situen els tractats doctrinals copiats al ms. 5 de la Biblioteca del Marquès de Vivot, de Palma. Aquest volum, que no forma part del conjunt de còdexs elaborat per Guillem Pagès, per bé que n'és contemporani, conté el *Llibre de Déu*, el *Llibre de coneixença de Déu* i el *Llibre de l'és de Déu*. I hi retrobem majoritàriament els trets que caracteritzen l'escriptura de Pagès per als textos esmentats en aquest apartat, encara que amb alguna especificitat.³¹

ELS TEXTOS EN VERS

Entre els textos copiats per Guillem Pagès hi ha quatre obres en vers. Es tracta de les *Regles introductòries a la pràctica de l'Art demostrativa* del ms. 220h de la Martinus-Bibliothek de Magúncia, del *Pecat d'Adam* del ms. 1103 de la Biblioteca Pública de Palma, del *D'oració* del Clm. 10504 de la Bayerische Staatsbibliothek de Munic i de l'*Aplicació de l'Art general* del ms. 1/38 del Collegio di S. Isidoro de Roma. En aquests textos, de contingut ben poc líric, la barreja de trets catalans i occitans és una constant que retrobem en altres composicions en vers lullianes. Tal com plantejava Riquer (1964: 336-338), aquest fet no deriva tant de la impossibilitat del beat d'alliberar-se del jou del lingüístic trobadoresc, com d'un ús conscient de formes occitanes, atès que aquesta llengua mantenia encara el seu prestigi com a llengua de la poesia i podia facilitar-ne la difusió. Llull, però, no

³¹ Es manté el diftong *au* —amb confusió inclosa de *cosa/causa*—, no s'hi detecten casos de *-z-* intervocàlica ni de caiguda d'*r* en el grup *-rs*, i la presència d'*u* després de *g* seguit d'*e/i* en la representació del so oclusiu velar és fluctuant.

pretenia pas la perfecció lingüística i formal, sinó, distanciant-se dels objectius que atribuïa a tota la lírica trobadoresca, transmetre el seu missatge moral i doctrinal. D'aquí que doni prioritat al contingut, i a la comprensibilitat d'aquest contingut, i que la coherència lingüística occitana esdevingui un aspecte secundari.

L'especificitat de la producció en vers de Lull condiona en part les característiques d'aquests textos, ja que, malgrat que en línies generals els deu trets esmentats segueixen la mateixa tònica que en altres tipus d'obres, s'hi observen algunes característiques pròpies. Així, per exemple, en el cas de la neutralització de vocals àtones (vegeu el tret 1 llistat més amunt), és pràcticament sistemàtica la distinció d'o/u, i poc habitual la confusió d'a/e, tot i que n'hi ha algunes mostres. Encara menys vacil·lant és la tendència que s'observa en relació amb el tret relatiu a la representació del grup *-nt* (tret 8), que en les *Regles*, el *Pecat d'Adam* i en l'*Aplicació* només perd la *-t* a final de vers quan el mot en qüestió rima amb una paraula, normalment un verb conjugat, que manca de *-t* (en les *Regles*, la rima dels vint primers versos, corresponents a la primera cobla, és en *-ens*, tant si en posició de rima hi ha un adverb, un participi de present o un substantiu com *comens*); aquesta característica es troba també en el *D'oració*, encara que amb alguna excepció (cf. vv. 4545-4546).

Pel que fa al tret 10, en les obres en vers són especialment representatives les inclusions lèxiques i morfològiques occitanes. En el *D'oració* hi ha formes com *sapxatz*, *exament*, *autresí*, *aujatz*, etc., i les *Regles* s'inicien amb l'afirmació «Deus, ab joy xant». La presència de termes occitans, però, no invalida la de les formes catalanes corresponents. Així, al *Pecat d'Adam* documentem tant *rasó* com *raó*, *mandament* i *manament* o bé *far* i *fer*. Aquestes dues darreres, per cert, hi consten en posició de mot rima, cosa que implica que es remunten indubtablement a la composició del text, i no al procés de còpia del volum. S'hi detecten igualment casos de declinació occitana, i amb les mateixes vacil·lacions, atès que al costat de frases en què es respecta, com en els versos 45-46 o 64-65 del *Pecat d'Adam*,³² el text s'obre

³² Hi llegim «[...] la greu dolor / que'n infern an *li peccador*» i «en egal·tat foren *li pas* / on estava sa llibertat».

amb els versos «Un *senyor* rey qui be enten / se maravela molt soven», on s'observa que el substantiu inicial no presenta declinació. Tampoc no és estrany, d'altra banda, localitzar-hi en la seva forma catalana termes que la lírica trobadoresca havia difós, és clar, en occità (*plaer*, *obeir*); en aquest mateix sentit és remarcable que, ni en el *Llibre de contemplació* ni en les obres en vers esmentades, no hi trobem mai *Dieu*, sinó que aquest substantiu sempre hi és usat en el català *Deu* / *Deus*.

Aquestes observacions, sobretot pel que fa a la presència conjunta de solucions catalanes amb d'altres d'occitanes, són també extrapolables a la majoria d'obres en vers del beat. Al *Cant de Ramon* conservat al ms. F-129 del Col·legi de la Sapiència de Palma, còdex que és de la primera generació de manuscrits lul·lians, les formes occitanes hi són en concurrència amb d'altres de catalanes, de manera que al costat de *payre*, «*li mal*», «Entre *gaug estag* e...», «Son hom veyl paubre...», «*ay* trob gran *fayt*...», «*li* gran *senyor*», *far*, «*gart* me de mal», hi ha *jueus*, *buyls*, *paor*, *vertaders*, «Mal esperit ni hom irat / no *ajen* en mi potestat» (vv. 77-78), etc.

Les inclusions occitanes tampoc no són estranyes en d'altres obres de contingut literari, encara que no siguin escrites en vers. En el ja esmentat ms. F-129 del Col·legi de la Sapiència, contemporani dels volums copiats per Guillem Pagès i que presenta uns trets lingüístics en múltiples aspectes paral·lels, s'hi conserven també sengles versions catalanes de l'*Arbre de filosofia d'amor* i del *Llibre del gentil*. En la primera d'aquestes dues obres, per exemple, hi trobem formes occitanes i expressions com ara *mais*, «planc e plor e *estag*», *desirier*, «*bay* temor e paor», «en res no-n vuy ésser estalviat ni *blandit*» i, fins i tot, una *z* adventícia: «l'amic dix *az* aquels vii hòmens [...]».

PERPLEXITATS, VACIL·LACIÓ I AVENÇOS
CAP A UNA ESCRIPTURA HOMOGÈNIA

Hem explorat el català tendenci alment unificat als temps de Lull a través dels onze manuscrits de l'apartat tercer a la llista de Fonts. Sis d'aquests manuscrits pertanyen a l'àmbit jurídic, dos són tractats tècnics de tema mèdic i els altres tres són una crònica històrica i dues traduccions de caràcter doctrinal i literari.

Constatem que, tot i que no de forma sistemàtica, l'escriptura dels manuscrits jurídics presenta un alt grau de coherència estilística, amb escasses vacil·lacions gràfiques i morfològiques, i molt comptades inclusions dialectals i de llengües forànies.³³ En efecte, les singularitats dels textos de dret són visiblement inferiors a les dels dos volums de tema mèdic, els quals, però, no han merescut fins ara la mateixa atenció que els jurídics. En aquest context, els tres manuscrits més esmentats per la bibliografia, és a dir, la *Crònica* de Desclot i les traduccions de Varazze i de sant Gregori, ofereixen un grau major d'inestabilitat estilística i gràfica que cal posar en relació amb el fet que pertanyen a gèneres en aquell moment encara amb una tradició incipient.

Els sis manuscrits escrits per Guillem Pagès evidencien un esforç per generar textos amb una certa unificació estilística i gràfica. La novetat de part de les propostes lul·lianes, amb un producte tan mancat de precedents com el *Llibre de contemplació* al capdavant, va plantejar la necessitat d'adaptar la *scripta* ja establerta a aquestes propostes, lligades a gèneres on fins aleshores no s'havia sentit aquesta necessitat. En el manuscrit de l'Ambrosiana es recullen, doncs, determinades solucions lingüístiques d'ascendència trobadoresca, que havien de permetre traduir la confessionalitat del jo pecador amb un recurs paral·lel a l'usat per marcar la subjectivitat del jo dels trobadors. Igualment, el gènere també condiciona les tries lingüístiques que Llull fa a l'hora de redactar poesia i altres textos tendencialment literaris, en què, malgrat tot, les exigències lingüístiques del gènere es veuen al seu torn limitades per l'afany de comunicabilitat del beat i la presència, sovint majoritària, de formes catalanes.³⁴

Els còdexs copiats per Pagès entre 1280 i 1301, i els altres volums esmentats a la llista de Fonts, formen un conjunt de tex-

³³ Aquesta és la valoració general dels estudis lingüístics d'alguns manuscrits de la llista III de l'apartat de Fonts, especialment el que Colón dedica als *Furs* de Jaume I al volum 9 de Colón-García-García 1970-2007.

³⁴ En el cas de Llull, d'altra banda, aquest procés entra en relació amb algunes especificitats, com ara el plurilingüisme en què es planteja la difusió, la varietat de gèneres a què s'aplica, o la no correspondència entre l'abast i la complexitat del seu projecte textual i l'existència d'un públic potencial capaç de rebre'l. Vegeu Badia-Santanach-Soler, en premsa.

tos on s'aprecia la constitució i l'expansió de la primera *scripta* librària catalana. Dins d'aquest mateix grup, com s'ha vist a l'apartat 3 sobre el *Llibre de contemplació*, es percep l'evolució d'alguns trets característics cap a noves solucions, que trobem ja consolidades a mitjan segle XIV. Les adaptacions a la nova *scripta* que detectem en els manuscrits dels *Començaments de medicina* del segle XV ens revelen que l'evolució va continuar fins a produir la *koiné* més generalitzada de la prosa literària de la baixa edat mitjana. Aquest procés necessita un nou estudi, sobre el qual tenim algunes pistes prometedores, com per exemple el testimoni de l'activitat unificadora d'un corrector del pas del segle XIV al XV al ms. Harley 4893 de la British Library de Londres, que conté la traducció catalana de les *Dècades* de Titus Livi. A banda d'altres intervencions de caràcter textual, la mà correctora esmena de manera extensiva —bé que no sistemàtica— i amb criteris etimològics l'ús de la *h*, la presència de la *r* i de la *t* en grups finals (*-rs*, *-nt*), la representació de les palatals i de les sibilants, la neutralització de vocals i la coherència de la grafia dels cultismes (Ferrer 2007: 93-100),³⁵ que corresponen respectivament al trets 9, 7, 8, 3, 4, 1 i 10 de la llista de vacil·lacions de la *scripta* de Guillem Pagès i dels primers còdexs catalans del pas del segle XIII al segle XIV.

³⁵ És un fenomen corrent però escassament pres en consideració. Vegeu-ne una mostra al còdex de l'Escorial L.II.18 de la versió de la *Commedia* de Febrer de 1429, amb correccions de l'estil *sells/cells*, *dup̄tar/dub̄tar*, *dolcz*, amb la *z* cancel·lada (Parera 2006: 50, nota 48).

APÈNDIX

ACARAMENT DE LES DUES CÒPIES MÉS ANTIGUES
DEL «LIBRE DE CONTEMPLACIÓ»

<i>Manuscrit Biblioteca Ambrosiana</i>	<i>Manuscrit Col·legi de la Sapiència</i>
<p>[1r] Deus unit en trenitat <i>e</i> trenitat unida en unitat, ab la vostra benedictió, confiantz en la vostra ajuda, comensam, Seyner, aquest libre, lo qual apelam <i>Libre de Contemplació en Deu</i>.</p> <p>Comensa lo prolec d'est libre.</p> <p>[1] O, Jhesu <i>Crist</i>, Seynor nostre! Enaxí <i>con</i> vos sotz en dualitat, deitat he humanitat, enaxí, Seyner, nos comensam aquest libre per <i>gracia</i> vostra ab dues entensions: la <i>primera</i> entensió es per dar laor de vos; la segona es per tal <i>que</i> de vos, Seyner, ajam gloria <i>e</i> benedictió.</p> <p>[2] On, nos, Seyner, vos clamam mercé que-ns donetz <i>gracia</i> e benedictió <i>que</i> nos no anem en est libre si no per aquestes dues entencions tan solament.</p> <p>[3] Enaxí, Seyner, <i>con</i> vos representatz en la <i>sancta</i> crou .v. nafres, enaxí nos volem aquesta obra departir per .v. libres.</p> <p>[4] E enaxí <i>con</i> vos, Seyner, volgués e-l desert dejunar .xl. dies, enaxí, Seyner, volem nos aquestz .v. libres departir per .xl. distincions.</p>	<p>[1r] Deus hunit en trinitat, hunida en unitat, ab la vostra benedictió, confiants en la vostra ajuda, comensam, Seyner, aquest libre, lo qual apelam <i>Libre de Contemplatió en Deu</i>.</p> <p>Comensa lo prolech.</p> <p>[1] A, Jhesu <i>Christ</i>, Seynor nostre! Enaxí <i>con</i> vos sots en dualitat, deitat he homanitat, enaxí, Seyn[e]r, nos comensam aquest libre per <i>gracia</i> vostra ab dues entencions: la primera entenció es per dar laor de vos; la segona es, Seyner, per tal que de vos ajam gloria e benedictió.</p> <p>[2] On, nos, Seyner, vos clamam mercé que-ns donets <i>gratia</i> e benedictió <i>que</i> nos no anem en est libre si no per aquestes dues entencions tan solament.</p> <p>[3] Enaxí, Seyner, <i>con</i> vos representás en la <i>sancta</i> creu .v. nafres, enaxí nos volem aquesta obra departir per .v. libres.</p> <p>[4] E enaxí <i>con</i> vos, Seyner, volgués e-l desert dejunar .xl. dies, enaxí, Seyn[e]r, volem nos aquestz .v. libres departir per .xl. distincions.</p>

<p>[5] Seyner Deus, creador nostre! Enaxí con vos volgés departir l'ayn per .ccc.lx.v. dies, enaxí volem nos departir aquestes distincions per .ccc.lx.v. capitols.</p> <p>[6] Enaxí con vos, Seyner, avetz posades sobre l'ayn .vi. hores, les quals al quart ayn fan dia, enaxí nos sobre los ditz capitols volem fer .i. capitol, lo qual departim en quatre partz.</p> <p>[7] A, Seyner Deus! Enaxí con vos donás a Moysés .x. manaments, enaxí nos volem cada capitol departir en .x. partz.</p> <p>[8] E enaxí con³⁶ vos, Seyner, sotz unit en trenitat, enaxí, Seyner, volem departir cada part en tres partz. [...]</p> <p>[2v]</p> <p>III. Con hom se deu alegrar del esser de son pruxme.</p> <p>[1] Deus creador e salvador nostre! Con nos vejam nos metex en aquest segle esser en esser, coven-se, Seyner, que quascú de nos que·ns alegrem l'uns ab los altres enfre nos metex, cor axí-s deu cascú alegrar en l'esser de son pruyme, con en lo seu metex. [2] Enaxí, Seyner, con a quascú es son esser ocasió que·s deja alegrar, axí li es ocasió d'alegre l'esser de son pruyme. [3] Per so, Seyner, cor <i>propria</i> causa es al</p>	<p>[5] Seynor Deus, creador nostre! Enaxí con vos volgués departir l'ayn per .ccc.lx.v. dies, enaxí volem nos departir aquestes distincions per .ccc.lx.v. capitols.</p> <p>[6] Enaxí, Seyner, con vos avets posades sobre l'ayn .vi. hores, les quals al quart ayn fan dia, enaxí nos sobre los dits capitols volem fer un capitol, lo qual departim en quatre parts.</p> <p>[7] A, Seyner Deus! Enaxí con vos volgués donar³⁷ a Moysés .x. manaments, enaxí nos volem cada capitol departir en .x. parts.</p> <p>[8] E enaxí, Seyner, con vos sots unit en trinitat, enaxí, Seyner, volem departir cada part en tres parts. [...]</p> <p>[2r]</p> <p>III. Con hom se deu alegrar del esser de son pruxme.</p> <p>[1] Deus creador e salvador nostre! Con nos vejam nos meteyes en aquest seggle esser en esser, coven-se, Seyner, que cascú de nos que·ns alegrem³⁸ los uns ab los altres enfre nos meteis, cor axí-s deu cascú alegrar en lo esser de son pruxme, con es en lo seu metex. [2] Enaxí, Seyner, con a³⁹ cascú es son esser ocasió que·s deja alegrar, axí li es ocasió d'alegre lo esser de son pruxme. [3] Per asso, Seyner, cor <i>propria</i> cosa</p>
--	--

³⁶ con] *interlineat*.

³⁷ donar] *al marge, de mà diferent del copista*.

³⁸ alegrem] *-le- interlineat*.

³⁹ a] *sembla que prèviament s'habi obliterated una b-*.

hom bo e virtuós *que* s'alegre tota hora de be; doncs, si alegre es l'ome con veu be en si metex, alegre deu eser en el con veu be en son prusme.

[4] A, Seyner honrat e noble! Si e-m sentia axí alegre *per* lo be de mon pruyme con *per* lo meu, eu conexeria mi esser d'aquels *qui* an reseubuda *gracia* e benedictió de vos. [5] E si lo meu pruyme, Seyner, ama e servex mes vos *que* eu no fas, es raó, Seyner, *que* eu m'alegre mes de son eser *que* del meu, *per* so cor mes de be se-n segex. [6] E si tant s'es, Seyner, *que* eu no-m alegre mes del hom *qui* es melor *que* eu, *prec*-vos *que* sia plaser vostre *que* asmeyns no-m alegre meyns.

[7] Seyner Deus! Vos sabetz *que* plaser e gaug es al home aver *companynia* de son pruyme, cor esquivament e ocasió de tristor es a el con se troba tot sol, meyns d'amics e de parens o d'alcuns homens. [8] On, con nos, Seyner, vejam molt[s] *homens* esser en esser, cové-s [3r] *que-ns* alegrem en els, cor l'esser d'aquels es a nos molt profitós. [9] *Per que*, Seyner, vos *pregam que* vos nos donetz *gracia* e benedictió *que* nos ajam alegre en l'esser d'aquels.

es al hom bo e vertuós *que* s'alegre tota ora de be; doncs, si alegre es l'ome con veu be en si metex, alegre deu esser en si metex con veu be en son pruxme.

[4] A, Seynor honrat e noble! Si jo-m sentia axí alegre *per* lo be de mon pruxme con *per* lo meu, jo conexeria mi esser d'aquels *qui* an reebuda *gratia* e benedictió de vos. [5] E si lo meu pruxme, Seyner, ama e servex mes vos *que* jo no fas, es raó, Seyner, *qui* jo-m alegre mes de son esser *que* del meu, *per* so cor mes de be se-n seguex. [6] E si tant s'es, Seyner, *que* jo no-m alegre mes del hom *qui* es melor *que* jo, *prec*-vos *que* sia plaer vostre *que* almeyns no me-n alegre meyns.

[7] Seyner Deus! Vos sabetz *que* plaer e gog es al home aver *companynia* de son pruxme, cor esquivament e ocasió de tristor es a el con se troba tot sol, meyns d'amics e de parents o d'alcuns homens. [8] On, con nos, Seyner, vejam molts *homens* esser en esser, cové-s *que-ns* alegrem en els, cor l'esser d'aquels es a nos molt profitós. [9] *Per que*, Seyner, vos *pregam que* vos nos donetz *gracia* e benedictió *que* nos ajam alegre en l'esser d'aquels.

FONTS

1. *Manuscrits copiats per Guillem Pagès (1280-1301)*
 - (i) Milà, B. Ambrosiana, ms. A. 268 inf i D. 549 inf, *Llibre de contemplació* (1280).
 - (ii) Munic, BS, ms. Clm. 10504, *Tractatus compendiosus de articulis fidei catholicae; D'oració*.
 - (iii) Killiney (Dublín), Franciscan Library Dún Mhuire, ms. B 95, *Començaments de medicina*.
 - (iv) Magúncia, Martinus-Bibliothek, ms. 220h, *Art demonstrativa; Regles introductòries a la pràctica de l'Art demostrativa*.
 - (v) Palma de Mallorca, BP, ms. 1103, *Taula general; Lo pecat d'Adam*.
 - (vi) Roma, Collegio di S. Isidoro, ms. 1/38, *Aplicació de l'Art general*.

2. *Altres manuscrits lul·lians antics coetanis de Ramon*
 - (i) Munic, BS, ms. Hisp. 62, *Llibre de demostracions*.
 - (ii) Palma de Mallorca, BP, ms. 1021, *Llibre de demostracions*.
 - (iii) Palma de Mallorca, B. del Marquès de Vivot, ms. 5, *Llibre de Déu; Llibre de coneixença de Déu; Llibre de l'és de Déu*.
 - (iv) Palma de Mallorca, Col·legi de la Sapiència, ms. F-143, *Llibre de contemplació*.
 - (v) Palma de Mallorca, Col·legi de la Sapiència, ms. F-129, *Arbre de filosofia d'amor; Cant de Ramon; Llibre del gentil*.
 - (vi) Munic, BS, ms. Hisp. 59, *Llibre de proverbis*.

3. *Manuscrits catalans copiats entre 1272 i 1339*
 - (i) Barcelona, ACA, ms. Ripoll 32, *Usatges de Barcelona*.
 - (ii) Barcelona, ACA, Cancelleria, Legislació 1,1, *Usatges de Barcelona*.
 - (iii) Barcelona, BC, ms. 486, Bernat Desclot, *Crònica*.
 - (iv) Graz, Karl-Franzens-Universitätsbibliothek, ms. 342, Teodorico Borgognoni, *Chirurgia*.
 - (v) Palma de Mallorca, ARM, ms. 5, miscel·lània historicojurídica.

- (vi) París, BNF, ms. esp. 44, Jacopo da Varazze, *Legenda aurea*.
- (vii) París, BNF, ms. esp. 212, Teodorico Borgognoni, *Chirurgia*.
- (viii) València, Arxiu Municipal, *Furs de Jaume I (ante 1329)*.
- (ix) Tarragona, B. Pública, ms. 101, sant Gregori el Gran, *Diàlegs*.
- (x) Tortosa, Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre, *Costums de Tortosa (1272)*.
- (xi) Palma de Mallorca, B. March, *Costums de Tortosa*.

OBRES CITADES

- Alberni, Anna, ed., 2007. *Speculum al foder*, Bellcaire d'Empordà: Edicions Vitel·la.
- Alegre, Montserrat, 2007. *Diàlegs de sant Gregori. Estudi lingüístic de la versió catalana de 1340*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Asperti, Stefano, 2006. *Origini romanze*, Roma: Viella.
- Badia, Lola, 1996. *Textos catalans tardomedievals i «ciència de natures»*, Barcelona: Reial Acadèmia de Bones Lletres.
- Badia, Lola – Santanach, Joan – Soler, Albert, en premsa. «Le rôle de l'occitan dans la production et la diffusion des oeuvres de Raymond Lulle (1274-1289)», in *Actes du VIIIe Congrès de l'Association Internationale d'Étude Occitanes "Dans le concert européen, la voix occitane"*, Bordeaux 2005, Bordeaux: Presses Universitaires.
- Badia i Margarit, Antoni M., 1962. «Notes per a una caracterització lingüística dels manuscrits del *Llibre de contemplació*. Contribució a l'estudi de la llengua de Ramon Llull», *Estudis Romànics*, 10, pp. 99-129.
- Badia i Margarit, Antoni M., 1979. «Dialectalismes baleàrics en Ramon Llull? Una qüestió de mètode», *Randa*, 9, pp. 31-49.
- Badia i Margarit, Antoni M. – Moll, Francesc de B., 1960. «La llengua de Ramon Llull», *OE*, II, pp. 1299-1358.
- Baraut, Cebrià - Moran, Josep, 1996-1997. «Fragment d'una altra versió catalana antiga del *Liber iudiciorum visigòtic*», *Urgellia*, 13, pp. 7-35.

- Bastardas, Joan, ed., 1984. *Usatges de Barcelona. El codi a mitjan segle XII*, Barcelona: Fundació Noguera.
- Bohigas, Pere, 1985. *Sobre manuscrits i biblioteques*, Barcelona: Curial – Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Bonner, Antoni, ed., 1989. *Obres selectes de Ramon Llull (1232-1316)*, 2 vols., Palma de Mallorca: Editorial Moll.
- Brunel, Geneviève, 1977. «Vida de sant Frances». Versions en langue d'oc et en catalan de la *Legenda aurea*. Essai de classement des manuscrits», *Revue d'Histoire des Textes*, 6 [1976], pp. 219-265.
- Cifuentes, Lluís, 2006. *La ciència en català a l'Edat Mitjana i el Renaixement*, Barcelona – Palma de Mallorca: Universitat de Barcelona – Universitat de les Illes Balears, 2^a ed., Col·lecció Blaquerna, 3.
- Colón, Germà – Garcia, Arcadi – Garcia Edo, Vicent, eds., 1970-2007. *Furs de València*, 11 vols., Barcelona: Barcino, ENC A 101, 105, 113, 121, 130, 134, 136, 137, 138, 139, 140. Estudi lingüístic de Germà Colón, vol. 9, pp. 63-151.
- Conches, Guillem de, 1997. *Summa de philosophia*, ed. Lola Badia – Josep Pujol, in Guillelmi de Conchis, *Drogmaticon philosophiae*, ed. Italo Ronca, CCCM, 152.
- Coromines, Joan, 1971. «Les “Vides de sant rosselloneses”», in *Lleures i converses d'un filòleg*, Barcelona: Club Editor, El Pi de les Tres Branques, pp. 276-362.
- Desclot, Bernat, 1949-1951. *Crònica*, 5 vols., ed. Miquel Coll i Alentorn, Barcelona: Barcino, ENC B 62, 63, 64, 66, 69-70.
- Duarte, Carles, 1987. «Notes sobre trets dialectals en el *Llibre de les Costums de Tortosa* (ms. de 1272)», *Caplletra*, 2, pp. 19-25.
- Ferrer, Montserrat, 2007. *El Livi català medieval. Estudi del text i edició dels capítols 1-12*, Treball de recerca inèdit, Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, Departament de Filologia Catalana.
- Gayà, Jordi, 1995. «Significación y demostración en el *Llibre de Contemplació* de Ramon Llull», in *Aristotelica et Lulliana magistro doctissimo Charles H. Lohr septuagesimum annum feliciter agenti dedicata*, ed. Fernando Domínguez – Ruedi Imbach – Theodor Pindl – Peter Walter, Steenbrughe, La Haia: Abbatia Sancti Petri – Martinus Nijhoff International, pp. 477-499

- Gimeno Blay, Francisco M., 1991. «A propósito del manuscrito vulgar del trescientos, el escurialense K.I.6 y la minúscula cursiva libraria de la Corona de Aragón», *Scrittura e Civiltà*, 15, pp. 205-245.
- Gregori, sant, 1931-1968. *Diàlegs*, 2 vols., ed. Jaume Bofarull Amadeu Soberanas, Barcelona: Barcino, ENC B 31-32, 97.
- Hillgarth, J. N., 1971. *Ramon Lull and Lullism in Fourteenth-Century France*, Oxford: Oxford at the Clarendon Press.
- Llull, Ramon, 1960. *Llibre de contemplació*, in *Obres essencials*, II, Barcelona: Editorial Selecta.
- Llull, Ramon, 2002. *Començaments de medicina. Tractat d'astro-nomia*, ed. Lola Badia, Palma de Mallorca: Patronat Ramon Llull, NEORL, 5.
- Llull, Ramon, 2007. *Ars demonstrativa*, ed. Josep Enric Rubio Albarracín, Turnhout: Brepols, ROL, 32.
- Martí Castell, Joan, 1978. «Observaciones sobre algunos resultados del análisis de tres manuscritos del *Libre de contemplació en Déu* de Ramon Llull», *Cultura Neolatina*, 37, 1-2, pp. 17-39.
- Martí, Joan, 1981. *El català medieval. La llengua de Ramon Llull*, Barcelona: Indesinenter.
- Martí Castell, Joan, 1995. «Ramon Llull, creador de la llengua literària», *SL*, 91, pp. 31-49.
- Massip, Jesús, ed., 1996. *Costums de Tortosa*, amb un estudi lingüístic de Carles Duarte i Àngels Massip, Barcelona: Fundació Noguera.
- Massip, Jesús, intr., 1999. *Costums de Tortosa. Manuscrit del segle XIV*, Tortosa: Col·legi d'Advocats de Tortosa.
- Meyer, Paul, 1898. «La traduction provençale de la "Légende dorée"», *Romania*, 27, pp. 93-137.
- Moran Ocerinjuregui, Josep, ed., 1990. *Les homilies de Tortosa*, Barcelona: Curial – Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Moran Josep, 2003. «Homilies d'Organyà», *Edicions i estudis nous*, *LL*, 14, pp. 417-440.
- Moran, Josep, 2006. «El procés de creació del català escrit», in Philip D. Rasico, *El català antic*, Girona: Universitat de Girona – CCG Edicions, 2006, pp. 7-48.
- Mundó, Anscari M., 1984. «Fragment del *Libre jutge*, versió catalana antiga del *Liber iudicum*», in *Estudis Universitaris Cata-*

- lans*, 3ª època, 26, 4 (= *Miscel·lània Aramon i Serra*, 4), Barcelona: Curial, pp. 155-193.
- Parera, Raquel, 2006. *La versió d'Andreu Febrer de la Commedia de Dante. Estudi del manuscrit i edició de l'Infern, I-X*, Treball de recerca inèdit, Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, Departament de Filologia Catalana.
- Perarnau i Espelt, Josep, 1983. «Consideracions diacròniques entorn dels manuscrits lul·lians medievals de la Bayerische Staatsbibliothek de Munic», *ATCA*, 2, pp. 123-169.
- Perarnau i Espelt, Josep, 1986. «Indicacions esparses sobre lul·lisme a Itàlia abans de 1450», *ATCA*, 5, pp. 296-302.
- Perarnau i Espelt, Josep, 1990. «El manuscrit lul·lià "Prínceps": el del *Llibre de contemplació en Déu* de Milà», in *Studia Lullistica et Philologica. Miscellanea in honorem Francisci B. Moll et Michaelis Colom*, Palma de Mallorca: Maioricensis Schola Lullistica, pp. 53-60.
- Petrucchi, Armando, 1983. «Il libro manoscritto», in Asor Rosa, Alberto, dir., *Letteratura italiana, 2: Produzione e consumo*, Torí: Einaudi Editore, pp. 499-524.
- Riquer, Martí de, 1964. *Història de la literatura catalana. Part antiga*, 3 vols., Barcelona: Ariel; reedició en 11 vols.: Riquer, Martí de – Comas, Antoni – Molas, Joaquim, *Història de la literatura catalana*, Barcelona: Planeta, 1984.
- Rubio, Josep Enric, 1997. *Les bases del pensament de Ramon Llull. Els orígens de l'Art lul·liana*, València – Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Rubió i Balaguer, Jordi, 1928. «Notes sobre la transmissió manuscrita de l'opus lul·lià», *Franciscalia*, pp. 335-348. *Ramon Llull i el lul·lisme*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1985, Obres de Jordi Rubió i Balaguer, II, pp. 167-190.
- Rubió i Balaguer, Jordi, 1957. «Alguns aspectes de l'obra literària de Ramon Llull», in Ramon Llull, *Obres essencials*, I, Barcelona: Selecta, pp. 85-111. *Ramon Llull i el lul·lisme*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1985, Obres de Jordi Rubió i Balaguer, II, pp. 248-299.
- Rubió i Balaguer, Jordi, 1961. «L'expressió literària en l'obra lul·liana», *EL*, 5, pp. 133-144. *Ramon Llull i el lul·lisme*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1985, Obres de Jordi Rubió i Balaguer, II, pp. 300-314.

- Soberanas, Amadeu-J. – Rossinyol, Andreu, eds., 2001. *Homilies d'Organyà*, amb un estudi d'Armand Puig, Barcelona: Barcino, ENC B 20.
- Soler, Albert, 2004. «L'escriptura de Guillem Pagès, copista de manuscrits lul·lians», *SL*, 44, pp. 109-122.
- Soler, Albert, 2005. «Difondre i conservar la pròpia obra: Ramon Lull i el manuscrit lat. paris. 3348A», *Randa*, 54 [= *Homenatge a Miquel Batllori*, 7], pp. 5-29.
- Soler, Albert, 2005-2006. «Recomposició d'un antic còdex lul·lià», *SL*, 45-46, pp. 75-83.
- Soler, Albert, 2006a. «Descripció del manuscrit lul·lià F-143 del Col·legi de la Sapiència de Palma», *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*, 53 [= *Miscel·lània Joseph Gulsoy*, 1], pp. 13-23.
- Soler, Albert, 2006b. «Estudi històric i codicològic dels manuscrits lul·lians copiats per Guillem Pagès (ca. 1274-1301)», *ATCA*, 25, pp. 229-266.
- Soler, Albert, 2006c. «El "llibre cortès de lectura" en català: a propòsit del manuscrit F-129 del Col·legi de la Sapiència de Palma», *Caplletra*, 41, pp. 9-42.
- Soler, Albert, en premsa. «Els manuscrits lul·lians de primera generació», *Estudis Romànics*.
- [Varazze, Jacopo dal], 1977. [*Llegenda àuria*] *Vides de sants rosselloneses*, 3 vols., ed. Joan Coromines – Charlotte S. Maneikis Kniazzeh – Edward J. Neugaard, Barcelona: Fundació Vives Casajoana.
- Wittlin, Curt, 2003. «Manuscrits i edicions de la *Legenda Aurea* rossellonesa-catalana: una mina de materials per a la lexicologia i dialectologia històrica», *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*, 56 [= *Miscel·lània Joan Veny*, 2], pp. 123-145.